INNSENDT Denne artikkelen er ikke skrevet av en journalist i Agderposten, og er derfor ikke fri og uavhengig journalistikk. Artikkelen er i sin helhet laget av en ekstern bidragsyter. Vi har funnet innholdet interessant for våre lesere, og publiserer det derfor redigert og tilrettelagt av redaksjonen. Det betales ikke honorar for slike artikler.

En smerte-full fødsel

I 2018 markeres det for to jubileer på Langsæ. Begge har med arkivet på Kuben å gjøre, det som tidligere var Aust-Agder-Arkivet. Det er i år 80 år siden Aust-Agder-Arkivet formelt ble etablert, og 60 år siden det kom i drift.

En kald februardag i 1935 ble det lagt inn et brev på skrivebordet til lektor Albert Ugland (1892–1976) i Arendal. Ugland var lærer ved Arendals høiere almenskole. Men denne gangen gjaldt det ikke lærerjobben. Nei, brevet var stilet til Arendals Museum, der han var ansatt i en deltidsstilling som konservator. Den eneste ansatte faktisk.

Et snedig bakholdsangrep?

Avsender var Jakob Friis (1883-1956), nyansatt statsarkivar i Kristiansand. Brevet var kortfattet, og inneholdt et tilsynelatende uskyldig spørsmål om å få en oversikt over dokumenter som kan ha tilhørt Kristiansand Stiftsamtsarkiv. Men brevet gjorde Albert Ugland urolig, og han ba umiddelbart om et møte med Arendals ordfører, Niels Barth.

Årsaken til uroen lå i oppdraget Hr. Friis hadde fått som statsarkivar: – Alt som fantes av protokoller og dokumenter som vedrørte statlige embeter, slik som byfogdembete, sorenskriver, prestearkiver politi, fylkesmann osv. skulle i sin helhet overføres og oppbevares i arkivet i Kristiansand, inkludert alt som måtte finnes i Arendal. Stiftsamtmannen var også et slikt statlig embete.

Ugland og Barth ble enige om å sende følgende melding tilbake til Kristiansand: «Det skal herved meddeles at museet ikke har kjennskap til at der i Arendals Museum beror nogetsomhelst dokument eller manuskript som opprinnelig har tilhørt Kristiansands Stiftsamtsarkiv».

Og slik kunne saken ha fått sin slutt. Men slik gikk det ikke. For var det helt sannferdig det som stod i svarbrevet? Var det virkelig slik at det ikke fantes noen statlige papirer i Arendals Museums samlinger, som egentlig nå burde finne sin plass i det nye flotte arkivet som var under bygging i Kristiansand?

Atter en gang ser vi denne tilsynelatende evigvarende rivaliseringen mellom Kristiansand og Arendal manifestere seg. For det som utspiller seg de neste årene i denne saken, er en spennende historie om konflikten mellom en pågående og nidkjær statlig embetsmann i Kristiansand og en selvbevisst og patriotisk elite i Arendal. Konflikten som oppstår utløser krefter og initiativ som fører til at det blir etablert et eget Aust-Agder-Arkiv i Arendal, som et motsvar til «trusselen» fra Kristiansand. Og ikke nok med det: Fykesarkivaren i Aust-Agder-Arkivet ble ansatt og lønnet av Statsarkivet i Kristiansand, med arbeidsplass i Arendal!

Kulturhistorisk sisyfosarbeid

På midten 1930-tallet vansmektet Arendals Museum – som det het den gangen – i en ytterst kummerlig tilværelse. Museet holdt til i vestfløyen i Arendal offentlige høiere almenskole på Tyholmen. Men pga. plassmangel var mange av utstillingene demontert. Samlingene var pakket ned og stuet bort i flere lokaler rundt om i byen.

Den eneste ansatte var altså lektor Albert Ugland som hadde det som en liten bistilling ved siden av lektorjobben. Det ærverdige museet – byens stolthet – med

FAKTA

I ET HISTORISK LYS

- Under denne vignetten skriver historikere og andre fagfolk på Agder om spørsmål de brenner for. Spalten er et samarbeid mellom Aust-Agder museum og arkiv, HIFO Agder og Agderposten.
- Har du tips og ideer kontakt oss på e-post: kristoffer.vadum@aama.no eller redaksjonen@agderposten.no

KRANSELAG: Her markeres kranselag for arkivbygget på Langsæ, senvinteren 1956.

Fylkeskonservator Albert Ugland til venstre.

FOTOGRAF: BIRGER DANNEVIG, AUST-AGDER MUSEUM OG ARKIV, KUBEN

TRE BLIDE MENN: Høsten 1958 kom selveste Francis Bull (1887–1974) på besøk til det nye arkivet. Han var litteraturprofessor, og godt kjent rundt om i Norge som foredragsholder og kåsør. Her ser vi han i midten på bildet, flankert til venstre av konservator Albert Ugland og til høyre av nyansatt fylkesarkivar Olav Anton Aalholm,
FOTO: VESTLANDSKE TIDENDE,/ AAA-BILLEDSAMLING, STEDSSAMLING, LANGSÆ KRETS. AUST-AGDER MUSEUM OG ARKIV, KUBEN.

røtter helt tilbake til 1832, var definitivt nede for telling. Og verre skulle det bli. I 1939 ble de siste utstillingene demontert. Skolen trengte lokalene. Museet ble i realiteten stengt på ubegrenset tid. Det tok nesten 20 år før museet igjen kunne åpne for publikum, men da i et nytt museumsbygg på Langsæ.

Samtidig var det mange ting som pekte fram mot lysere tider. Interessen for lokalhistorien hadde formelig eksplodert utover på 1920-tallet, og mange innflytelsesrike personer begynte å interessere seg for museumssaken. I Arendal var museet en sak for samfunnseliten, og tradisjonen tro bestod styret utelukkende av medlemmer fra byens beste borgerskap.

Men ikke minst hadde museet nå fått en virkelysten og drivende dyktig konservator i Albert Ugland. Han var engasjert og lærevillig. Bl.a. hadde han et lengre studieopphold hos direktør Hans Aall (1869–1946) på Norsk Folkemuseum. Hans Aall var for øvrig utflytta arendalitt, og ble en viktig rådgiver for Ugland i museumssaken utover på 30- og 40-tallet. I tråd med tidens idealer, var målet hans å utvikle museet i retning av et folkemuseum. Han skrev en omfattende utredning med tittel «Et folkemuseum for Arendals by og Aust-Agder fylke». Hovedkonklusjonene fikk han styret med seg på, og de fremmet et ønske overfor kommunen om å få overta Langsæ Gård til bruk for museet. Dette var i året før, i 1934.

Kamp om arvesølvet

Så ting var i ferd med å materialiserer seg med hensyn til museet. Men hva med arkivene? Helt fra starten av i 1832 hadde innsamling av gamle manuskripter og dokumenter vært en av museets kjerneoppgaver. Og i årenes løp hadde man fått inn betydelige mengder med verdifulle arkivalier. Mye av dette var gitt som gave fra byens fremste borgere. Men her var det nok også kommet inn gamle ting fra statlige embeter som holdt til i byen, slik som Arendals byfogd. Men mye av dette var kommet inn til museet på 1800-tallet, før det var etablert noe godt riksdekkende statlig arkivvesen.

Uten Arendal museums innsats på denne tiden hadde nok mange av disse viktige protokollene og dokumentene som belyser byens, historie gått tapt.

Men nå hadde det blitt etablert et statlig arkiv i Kristiansand for begge Agderfylkene, ledet av forhenværende bohem, redaktør og kommunist, Jakob Friis. Oppdraget for den nye statsarkivaren var å få hånd om alle de gamle statlige embetsarkivene på Agder, slik som prestearkiv, lensmannsarkiv, amtmann og fogderi. Her lå det åpenbart mye konfliktstoff på lur. Scenarioet der en stor del av Arendal museums gamle protokoller og dokumenter måtte overføres til Kristiansand, var selvsagt en lite hyggelig tanke for «byens fedre» som satt museets styre.

Albert Ugland var i villrede. Han innså trolig at statsarkivaren hadde en god sak. Men samtidig var det avgjørende for ham, og ikke minst for styret, at arkivene var samlet og i Arendal. Samtidig måtte han skaffe seg gode argumenter for sitt standpunkt i den følgende brevvekslingen, som nå ble ganske så heftig mellom Hr. Friis, lektor Ugland og etter hvert Riksarkivaren i Oslo.

De skrekkelige kommunearkivene

Riksarkivaren ja. Der var det også en forandringens vind som blåste. Historikeren og nynorskmannen Asgaut Steinnes (1892-1973) var blitt ansatt som riksarkivar i 1933. Han så et klart behov for å reformere arkivvesenet i Norge. En ting var at statens egne arkiver ikke var så mye å skryte av. Noe annet var kommunenes arkiver. Herfra strømmet skrekkrapporter inn i hopetall. Norge bestod på denne tiden av ca. 750 (!) kommuner, og stadig kom det inn foruroligende meldinger fra bygd og by om gamle verdifulle dokumenter fra lokalforvaltningen som lå slengt rundt i fuktige kjellere og på støvete loft hos pensjonerte kommunefunksjonærer. Hvor mye som hadde blitt ødelagt i årenes løpt, torde man ikke engang tenke på.

Kloke hoder hadde i mange år fundert på hvordan saken kunne løses. Så lanserte den nye riksarkivaren sin løsning på problemet: Hva om vi etablerer et arkivsamarbeid mellom staten, fylkene og kommunene, og oppretter «fylkesarkiver» rundt om i Norge? Slike fylkesarkiv vil da få som oppgave å samle inn og ta vare på gamle dokumenter og protokoller fra alle forvaltningsgrenene: stat, fylke, kommune og fra privatpersoner. En forlokkende tanke.

Ideene ble presentert av Asgaut Steinnes i form av et eget lite hefte som ble sendt ut til landets kommuner og fylker for uttalelsene i 1935. Mottagelsen var blandet, for å si det mildt. Og ankepunktet var som ellers, økonomi. Hvem skal betale for gildet? I hvert fall ikke kommunene, mente de. Norge var fortsatt sterkt preget av de økonomiske krisetidene fra årene før, og kommunene sleit tungt med høy gjeld og massearbeidsledighet.

Dyktig fotarbeid

Riksarkivarens utredning fant også veien til konservator Albert Uglands kontor på toppen av Tyholmen samme høst. Ordføreren ba om en uttalelse fra museet til formannskapet i Arendal.

For konservator Ugland må utredningen fra Riksarkivaren ha fortont seg som manna fra himmelen: Her står de midt oppe i en mildt sagt vond konflikt med statsarkivaren i Kristiansand om indrefileten i Museets samlinger. Og så kommer sjefen sjøl i Oslo og lanserer tanken om fylkesarkiv! Glimrende. Men det var bare én hake: Riksarkivaren foreslo et felles fylkesarkiv for Vest- og Aust-Agder, med sete i det nyopprettede Statsarkivet i Kristiansand.

BRUKT SOM LASARETT: Våningshuset på Langsæ er markert med store Røde Kors-symboler våren 1940. Legg også merke til taket som er marker lasarett (provisorisk sykehus) i tilfelle krig.

FØRST: Jakob Friis (1883–1956) var den første statsarkivaren i Kristiansand. Han ble ansatt i 1934. Friis hadde en mildt sagt fargerik bakgrunn som bohem, kommunist, journalist og redaktør i mellomkrigstida.

Med ett får Albert Ugland og museets støttespillere mange nye argumenter for å beholde og utvikle arkivsamlingen i Arendal, og det fra riksarkivaren selv. På vegne av styret setter han seg straks ned og skriver en fyldig uttalelse, stilet til Arendals ordfører og formannskap. Uglands elegante penn utfolder seg over tre sider, der han beskriver museets rolle som arkiv for Arendal, fra etableringen i 1832 og framover. Og ikke overraskende kommer følgende anbefaling til Arendals politikere:

Ut fra overnevnte grunner vil man herved fremsette det forslag til videre fremme av saken; at Arendals byarkiv, Aust-Agder fylkesarkiv, samt Aust-Agder herredsarkiver samles i et felles by- og fylkesarkiv; at Museets styre bemyndiges til at arbeide med saken, og når tiden findes passende, fremkomme med forslag.

Kravet om et fylkesarkiv

Ikke lenge etter (16. mars 1936) kom svaret fra Arendals formannskap: Museet får fullmakt for å jobbe videre med å arkivsaken. I vedtaket understrekes det at:

«... formannskapet på ingen måte kan slutte seg til riksarkivarens forslag om et fellesarkiv for Aust-Agder og Vest-Agder fylke i Kristiansand. Der må etableres særskilt fylkesarkiv for Aust-Agder fylke, og sæte for dette bør være i Arendal». Senere samme år sluttet også Aust-Agder fylkesting seg til anbefalingen.

For Ugland og museets styre må vedtaket ha vært særdeles velkomment på flere måter: En ting var at de nå fikk mange faglige argumenter (med Riksarkivarens «anbefalinger» i ryggen) for å jobbe fram mot et moderne og fylkesdekkende arkiv i Aust-Agder. Men ikke minst fikk de nå et godt argument for å nekte statsarkivaren i Kristiansand – Jakob Friis – det han ønsket aller mest å få kloa i: Arendal byfogdarkiv.

7. januar 1938 kom endelig vedtaket:

«I henhold til de vedtak som er gjort av

med symboler. Som et beredskapstiltak ble hovedbygningen på Langsæ planlagt brukt som

FOTO: UKJENT FOTOGRAF/AAA AUST-AGDER MUSEUM OG ARKIV, KUBEN

«THI DET VAR PAPIRER OVERALT»: Mye spennende og verdifull lokalhistorie hadde ligget nedpakket og bortgjemt i flere tiår. Nå kom arkivene endelig fram i lyset. Her ser vi Prebensens rederiarkiv utstilt i 1966.

FOTO: TIDEN/AAA-BILLEDSAMLING, STEDSSAMLING, LANGSÆ KRETS. AUST-AGDER MUSEUM OG ARKIV, KUBEN

GÅRDSTUNET: Tunet på Langsæ hovedgård ca. 1930. I 1954 ble bygningen til venstre revet for å gi plass til det nye arkivbygget.

FOTO: UKJENT FOTOGRAF. AAA-BILLEDSAMLING, AUST-AGDER MUSEUM OG ARKIV, KUBEN

Arendals formannskap i møte 16. mars 1936 og av Aust-Agder fylkesting i møte 3. april 1936, har styret i møte 7. januar 1938 besluttet å opprette et fylkesarkiv for Aust-Agder og Arendal by og eventuelt andre byer i fylket. Arkivet har foreløpig sine lokaler i Museet. Men der søkes snarest mulig reist en for arkiv hensiktsmessig bygning.»

Men det skulle ta nesten 20 år før vedtaket ble realisert. Årsakene var sammensatte. En ting var krigsårene, som gjorde at slike tiltak måtte settes på vent. I tillegg kom uklarheter mellom museet og kommunen om arealene på Langsæ, og kommunens behov. Det var også svært utfordrende å få finansiert et slikt bygg på 1950-tallet.

Fiffig hybridløsning

På midten av 1950-tallet kunne man omsider stikke spaden i jorda for et nytt museums- og arkivbygg på Langsæ. Dermed startet også jobben med å skaffe penger til å ansette en fylkesarkivar, en leder av arkivet på Langsæ. Albert Ugland tok igjen kontakt med Riksarkivar Asgaut Steinnes. Riksarkivarens grandiose planer for et landsdekkende nett av fylkesarkiver fra 1930 hadde falt i fisk. Men nå, 20 år senere så han på planene som ble lagt i Arendal, med nytt bygg og flinke folk i ledelsen. Kanskje planene kunne virkeliggjøres likevel? Kanskje et fylkesarkiv for Aust-Agder kunne være et forbilde for andre? Ugland førte søknaden i pennen i januar 1956, og Steinnes stilte seg bak. Søknaden til kulturdepartement om penger til stillingen som fylkesarkivar i Aust-Agder, ble rigget slik at den formelle ansettelsen og avlønningen skulle skje ved Statsarkivet i Kristiansand, men at stillingen ble plassert i Arendal med ansvar for driften av arkivet i Aust-Agder.

Bevilgningen kom i Statsbudsjettet for 1957–58. Cand. Jur. Olav Anton Aalholm (1902–1983) ble ansatt som fylkesarkivar fra 17.06.1958. Da hadde han allerede vært midlertidig ansatt siden sommeren før med oppgave å forberede og gjennomføre innflytting i det nye bygget. Aalholm var en av dem Albert Ugland søkte råd hos på midten av 30-tallet i striden med Statsarkivaren i Kristiansand. Aalholm var da bosatt i Oslo og jobbet som sekretær i justisdepartementet. Nå var han tilbake i sin barndoms by, og sammen med sin gode venn Albert Ugland, startet en ny og spennende epoke for det ærverdige Arendal Skoles offentlige Bibliothek og Museum.

I år er det 80 år siden Aust-Agder-Arkivet ble etablert, og 60 år siden den første lederen av arkivet ble ansatt. Som vi har sett så var etableringen i 1938 på mange måter et svar på «trusselen» fra Kristiansand.

Det sies at historien gjentar seg. I 2020 blir Agder ett fylke, med Kristiansand som den naturlige hovedsetet for den nye regionen. Trolig står vi igjen foran en tid med strid og drakamper mellom de to viktigste byene på Agder. Så får vi se hva som står på spill for Arendal denne gangen.

Kilder
Aust-Agder museum og arkiv/Kuben: husarkiv.
Gjertsen, Karl Ragnar og Masdalen, Kjell-Olav: «Aust-Agder kulturhistoriske senter. Arkiv, bibliotek og museum i 175 år», i: Årsskrift for Agder historielag, nr. 83, 2007.
Svendsen, Åsmund: Arkivert. En beretning om det norske riksarkivet 1817-2017. Oslo 2017.

Snorre D. Øverbø, leder Arkivavdelingen, Aust-Agder museum og arkiv, Kuben